

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

FOREIGN EXPERIENCE OF THE OPERATION OF JUVENILE PREVENTION

Остапович І.П.,
майор поліції, начальник сектору ювенальної превенції
управління превентивної діяльності
Головного управління Національної поліції у Волинській області

Стаття присвячена аналізу досвіду становлення та діяльності зарубіжної ювенальної юстиції, їх спільні та відмінні риси, а також їх значення на сучасному етапі впровадження відновного правосуддя стосовно неповнолітніх. Історичний аналіз літератури, що стосується впровадження в національне законодавство зарубіжних країн ювенальної юстиції показав неоднаковий підхід до становлення сучасного розуміння принципів превенції.

Ключові слова: періодизація історії ювенальної юстиції, ювенальні суди, відновне правосуддя, пробація, захист прав неповнолітніх, зарубіжний досвід.

Статья посвящена анализу опыта становления и деятельности зарубежной ювенальной юстиции, их общие и отличительные черты, а также их значение на современном этапе внедрения восстановительного правосудия в отношении несовершеннолетних. Исторический анализ литературы, касающейся внедрения в национальное законодательство зарубежных стран ювенальной юстиции, показал неодинаковый подход к становлению современного понимания принципов превенции.

Ключевые слова: периодизация истории ювенальной юстиции, ювенальные суды, восстановительное правосудие, пробация, защита прав несовершеннолетних, зарубежный опыт.

The article is devoted to the analysis of the experience of formation and activity of foreign juvenile justice, their common and distinctive features, as well as their significance at the present stage of the implementation of restorative justice for minors. Historical analysis of the literature on the introduction of juvenile justice in the national legislation of foreign countries has shown a different approach to the formation of a modern understanding of the principles of prevention.

Key words: periodization of the history of juvenile justice, juvenile courts, restorative justice, probation, protection of minors' rights, foreign experience.

Постановка проблеми. Злочинність – це універсальне явище, притаманне будь-якому суспільно-політичному ладу, будь-якій державі в його історичному розвитку, незалежно від континенту, епохи або релігійних переконань суспільства. Навряд чи можна знайти такий народ або державу, які б не знали злочинів або злочинців. Особливу увагу привертає злочинність неповнолітніх, де динаміка до «омолодження» стабільно спостерігається з року в рік.

Історично неповнолітні були фактично прирівняні до «дорослого» злочинця. Однак, загальна точка зору дослідників зводиться до того, що дорослі і діти не можуть бути рівними ні в фізичному (переносити тілесні покарання), ні в психічному (повністю розуміти свої вчинки й усвідомлювати значення юридичних процедур, в яких доводиться брати участь після притягнення їх до кримінальної відповідальності) аспектах. З давніх часів приділялася особлива увага питанню принципових відмінностей в покаранні злочинців різного віку. Згодом, у такого підходу з'явилася й власна назва – ювенальна юстиція.

Отже, щоб запозичити найкращий зарубіжний досвід та ефективні підходи профілактики злочинності неповнолітніх у нашій країні, необхідно розглянути історію розвитку впровадження в національне законодавство зарубіжних країн основних принципів ювенальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень. Історичному розвитку зарубіжної ювенальної юстиції та її впливу на механізми правового захисту неповнолітніх приділяли увагу такі дослідники, як: О. Арутюнов, У. Білошана, М. Гернет, М. Гультай, Т. Давидченко, М. Деева, Б. Ісмаїлов, Н. Крестовська, О. Крукевич, Н. Кузнецов, Р. Максудов, Н. Мелешко, Є. Мельнікова, І. Перетерський, О. Проць А. Рубашева, С. Сулакшин, Є. Тарасова, Є. Тарло, В. Харчук, О. Широкова-Мурараш, О. Шклярська та інші дослідники.

Метою статті є аналіз досвіду становлення та діяльності зарубіжної ювенальної юстиції, їх спільні та відмінні риси, а також їх значення на сучасному етапі впровадження відновного правосуддя стосовно неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. В. Р. Шмідт пропонує, хоча і з деякими застереженнями, таку періодизацію історії ювенальної юстиції:

перша половина ХХ століття – формування основ класичної моделі ювенальної юстиції, яку сучасні західні дослідники визначають як «гуманітарний патерналізм»;

– 60-70-ті роки ХХ століття – криза класичної моделі ювенальної юстиції, розквіт правового реалізму та посилення каральної функції щодо неповнолітніх;

– 70-90-ті роки ХХ століття – менеджеріалізація ювенальної юстиції під впливом лібералізації системи кримінального правосуддя й управління вирішенням соціальних проблем в цілому;

з 90-х років ХХ століття по теперішній час – розвиток нових форм ювенальної юстиції: декриміналізації, відновлювального правосуддя, сімейно-зосереджених підходів і ін. [1].

Слід зазначити, що історичні етапи мають свою «державну» поправку, оскільки в окремих країнах процес просування ювенальної юстиції має певні особливості.

Так, еволюція ювенальної юстиції в США в області організації її діяльності відбувалася шляхом взаємодії піклувальної діяльності, участі державних інститутів і громадянського суспільства з одного боку і судової влади з іншого. При цьому, сучасний рівень розвитку ювенальної юстиції США говорить про різні підходи в різних штатах. В одних штатах можна зустріти реабілітаційні програми для неповнолітніх злочинців, що розроблені спеціалізованими державними органами, спеціальні суди за участю присяжних, в яких також передбачається розробка службою пробації та затвердження суддею індивідуального плану роботи з молодими злочинцями. В інших же можлива передача справ неповнолітніх в загальний суд при попередньому неформальному розгляді матеріалів кримінальної справи. При цьому, до фактичної передачі справи в суд термін пробації конкретно не визначено, і на цьому етапі акцент робиться на спеціальні програми психосоціальної допомоги підлітку [2].

Багато фахівців стверджують, що при ухваленні рішення про передачу справи до загального кримінального

суду в більшій мірі приймаються до уваги критерії тяжкості злочину, а не причин і обставин його вчинення. Більш того, в деяких штатах таке рішення приймається виключно волею прокурора (так, в штаті Флорида прокурор має право виступити з ініціативою про передачу справи до суду для дорослих) або судді.

Деякі дослідники відзначають три основні тенденції, які визначають майбутнє ювенальної юстиції в США: 1) скасування ювенальної юстиції; 2) розвиток служб мікросуспільства як альтернативи інститутам кримінального правосуддя; 3) застосування щодо неповнолітніх вироку змішаного типу (одночасне використання норм ювенальної юстиції та «дорослого» правосуддя) [3].

В наслідок того, що застосування до неповнолітніх злочинців рестриктивного підходу не дало бажаного результату і не привело до істотного поліпшення ситуації зі злочинністю в цілому, все більше число прихильників знаходить необхідність відходу від покарання. У ряді штатів все більшого поширення набувають програми правосуддя, засновані на ідеї служб мікроспівтовариства. Набирає популярності теза, що злочин, скоєний підлітком, розглядається як реакція на невдоволення середовищем, тому і робота повинна вестися з урахуванням впливу такого середовища. Прихильники даної позиції пропонують організувати роботу мікроспівтовариства за аналогією з інтенсивної пробації (консультування сімей, самих підлітків, створення центрів дозвілля; активізація шкільних спільнот).

Однак, і тут точаться суперечки щодо оцінки вартості подібних програм. Також відзначається європейський вплив, який, на думку опонентів цього підходу, не враховує специфіки поведінки американської молоді, тоді як ювенальна юстиція не може бути тільки реабілітацією і повинна зберігати функцію покарання [4].

Ще однією тенденцією стає введення практики винесення змішаного вироку, яка діяла в кінці 1990-х років уже в 18 штатах і означає застосування санкцій, що діють і в рамках ювенальної юстиції, і в загальній системі правосуддя.

Причому дослідники розрізняють три типи змішаного вироку:

- ювенальний суд, що виключає змішування (засудження відповідно тільки з однією з регуляцій – або дорослий, або неповнолітній);
- ювенальний суд, до складу якого входить змішання (можливість застосування санкцій обох типів в рамках однієї справи);
- ювенальний суд, який застосовує послідовне змішання (спочатку застосування санкцій як для підлітка, а в разі рецидиву – «дорослих» санкцій) [4].

Основним постулатом ювенальної юстиції в Англії та Уельсі є попередження делинквентної поведінки, що означає вирішення питань, пов'язаних з недоліком освіти, проблемами неблагополучних сімей та ін. За даними британських експертів, раннє втручання в цій сфері дозволяє заощадити для країни до 80 млн. фунтів стерлінгів в рік [5].

Так, державою розроблено ряд програм профілактичної спрямованості. Серед них можна виділити програму інклюзії, або включення в соціум молоді 8-17 років, що діє в 110 районах з найбільш високим рівнем злочинності (навчання, професійна орієнтація). Також розроблені програми для батьків, в рамках яких батькам «важких» дітей запропонована допомога щодо запобігання вчиненню злочину їхньою дитиною. Крім того, до роботи з профілактики дитячих злочинів залучаються діючі офіцери поліції, які працюють в рамках так званого партнерства шкільної безпеки.

Поворотним моментом розвитку ювенальної юстиції в Великобританії, як визначають дослідники, стало прийняття Закону про права людини (1998 рік), і наказ судам актив-

но застосовувати норми Європейської конвенції про права людини [6]. Новий закон сприяв суттєвому оновленню соціальних служб. Не менш важливим було прийняття Акта про правосуддя щодо молоді та свідцтва в кримінальному судочинстві (1999 рік), коли в систему служб були введені елементи відновлювального правосуддя [6]. Також, саме цим Актом були введені в роботу вже згадувані групи для роботи з молодими правопорушниками, що працюють на місцевому рівні з підлітками на всіх етапах, до різноманітності завдань яких можна віднести профілактичні заходи, виконання покарання, робота після виходу з місць позбавлення волі.

Сучасне законодавство Великобританії побудоване таким чином, що в разі вчинення правопорушення особою молодше 18 років, що визнає свою провину і розкаюється в своїх діях, її справа не передається до суду. Такими особами займається поліція, муніципальні установи, інші неурядові організації, що використовують в роботі з підлітком приписи, систему угод та ін. В разі вчинення серйозного злочину або якщо він є повторним, справа надходить в ювенальний суд, який є особливим відділенням магістратських судів (слухання закриті, виступають прокурор і адвокат), і який виносить рішення або про позбавлення волі, або про інші обмеження прав, передачі під нагляд, штраф, заняття в спеціальних центрах та ін. [6].

Що стосується системи ювенальної юстиції Франції, то на даний час система базується, перш за все, на Законі від 2 лютого 1945 року № 45-174 про правопорушення неповнолітніх, і включає всі стадії правосуддя від слідства до виконання виховних заходів і контролю за виконанням заходів, прийнятих щодо неповнолітнього [7].

Система ювенальних судів включає ювенального суддю (магістрату), ювенальний суд, ювенальний суд присяжних. Разом з тим система захисту прав дитини включає два напрямки, оскільки і переслідуються відразу дві мети: 1) робота з профілактики в рамках «організаційного захисту» (особи, які усвідомили проблеми у себе чи проблеми в сім'ї і самі звертаються за допомогою щодо їх вирішення, або погоджуються на стороннє втручання в ситуацію); 2) захист прав дитини в рамках «правового захисту», якщо є свідчення небезпечного характеру умов і факторів, здатних завдати шкоди дитині (суд вимагає від сім'ї виконання певних заходів щодо їх подолання), або якщо щодо дитини скоєно кримінальний злочин [7].

У Франції робота з важкими підлітками орієнтована більшою мірою на профілактику злочинів. Однак в 2002 році вступив в силу закон, відповідно до якого для неповнолітніх правопорушників у віковій групі 10-13 років передбачено покарання або виховні санкції, серед яких – відшкодування збитків та / або надання допомоги постраждалим, заборона на спілкування з окремими особами або відвідування визначених місць та ін. Середній термін позбавлення волі для неповнолітніх у Франції становить 1 місяць. Розширення застосування заходів альтернативних взяттю під варту, а також «напіввільного» утримання ув'язнених, в тому числі завдяки електронним браслетам, дозволило б, як вважає ряд французьких експертів і політиків, посилити виховну роль сім'ї щодо засуджених [8].

Безумовно, для соціальної реабілітації будь-якого правопорушника сім'я може зіграти важливу роль, але що стосується соціалізації неповнолітніх (у тому числі і неповнолітніх правопорушників), значення сім'ї взагалі переоцінити неможливо.

У Нідерландах, після введення Закону про кримінальне покарання дітей ще на початку ХХ століття були надані рекомендації суддям застосовувати різні види покарання щодо неповнолітніх (до 18 років), в тому числі не пов'язаних з позбавленням волі. Система ювенальної юстиції Нідерландів представлена прокурором, суддею, яким належать повноваження з ведення справ, прийняття

рішень як в разі порушення прав дитини, так і в разі вчинення неповнолітнім протиправних дій [9].

В цілому ж для Нідерландів характерна багатоступінчаста система ювенальної юстиції. На першому етапі з підлітками працює поліція. Якщо злочин скоєно вперше, та він не відноситься до особливо тяжких (дрібна крадіжка, вживання легких наркотиків), то поліція направляє підлітка в спеціальні муніципальні служби, завданнями яких є створення альтернативи приміщенню дитини в закриті виправні установи.

Якщо підліток робить серію правопорушень або злочин середньої тяжкості, то відносно підлітка може бути застосовано запобіжний захід у вигляді обмеження свободи. У випадку якщо підліток до 16 років скоює злочин після проходження реабілітаційних програм або здійснює серйозний злочин, то рішення виносить ювенальний суд, а стосовно підсудних старше 16 років – суд для дорослих, але за участю ювенального судді [9].

Ювенальна юстиція Німеччини заснована на гуманному ставленні до дитини, на пріоритеті заходів виховного характеру, застосуванні позбавлення волі лише у виняткових випадках. Новий Закон про ювенальну юстицію 1990 року закріпив багаторічну практику застосування альтернативних форм покарання (переговори між потерпілою стороною і злочинцем, відшкодування шкоди, поєднання різних корекційних процедур). Важливо відзначити, що лише суддя або прокурор наділялися повноваженнями щодо прийняття рішення про запобіжні заходи щодо підлітків і молодих людей [10].

Мінімальний термін позбавлення волі становить півроку, максимальний – 5 років, а для підлітків 14-17 років і молодих людей у віці до 21 року, які вчинили тяжкий злочин, – 10 років. Профілактичні і реабілітаційні програми зводяться до психосоціальної підтримки підлітка, надання послуг посередника в рамках відновного правосуддя, контроль соціального працівника спеціальних державних служб, виховні заходи в освітніх установах, спеціальні тренінги і семінари, суспільно-корисна діяльність, до якої залучається правопорушник. Суддя також може призначити штраф, короткострокове затримання, деякі види громадських робіт. Причому, як підкреслюють фахівці, альтернативні види покарання розглядаються не як пом'якшення покарання, а для оптимізації системи кримінального правосуддя [10].

Ювенальна юстиція Італії не була, як в Німеччині чи Нідерландах, орієнтована на ідею гуманізації правосуддя щодо неповнолітніх. Дослідники відзначають переважання каральної парадигми і кримінального покарання неповнолітніх правопорушників, що простежується в 1934-1956 роки. В подальшому, аж до початку 80-х років ХХ століття переважним було застосування адміністративних заходів впливу з метою соціальної реабілітації дітей [11].

На сучасному етапі розвитку ювенальної юстиції в Італії проводиться переакцентування роботи з молоддю з груп ризику, шляхом переміщення її з «сфери судових соціальних служб в напрямку соціального захисту та роботи з сім'єю» [12]. Судове розслідування проводиться з ініціативи ювенального прокурора, а суд в ході розгляду має право призначити 4 заходи впливу, три з яких – альтернативні позбавленню волі.

Згадані заходи впливу такі: 1) визнання правопорушення неповнолітнього незначним по тяжкості (від кримінальної відповідальності підліток звільняється, але виховні заходи з ним проводяться), 2) судове прощення (правопорушення визнається більш серйозним, ніж в першому випадку, і тому виховна робота більш ґрунтовна, але покарання не призначається, оскільки є підстави вважати, що рецидиву не буде), 3) досудова пробація, введена в 1988 році 4) позбавлення волі, якщо неможливо застосувати попередні заходи.

В Італії досудова пробація означає припинення розгляду на певний термін, протягом якого (зазвичай 8 місяців)

правопорушник зобов'язаний відвідувати реабілітаційні та освітні програми, в тому числі заходи, що організуються церквою, що фактично рівноцінно, як вважають деякі дослідники, умовному покаранню [13]. І тут значну роботу проводять місцеві відділи соціального обслуговування, які взаємодіють із прикріпленими до судів службами у справах неповнолітніх [14].

В Японії ювенальні суди з'явилися ще в 1923 році. Сучасна ювенальна превенція в цій країні спирається на законодавство, прийняте після другої світової війни. Юридичні основи ювенальної юстиції в Японії зафіксовані, перш за все, в Законі про добробут дітей (1947 рік) і Законі про неповнолітніх (1948 рік) з наступними змінами та доповненнями [15].

В Японії передбачається функціонування спеціалізованих сімейних судів.

У 2007 році в закон про неповнолітніх були внесені поправки, що посилюють ставлення до підлітків-делінквентів: 1) встановлені більш суворі види покарання для дітей, що скоїли тяжкі злочини; 2) вік настання кримінальної відповідальності у виняткових випадках за особливо тяжкі злочини знижений до 12 років; 3) в разі рецидиву допускається направлення правопорушника до виправної установи, а не в спеціальний навчальний заклад [15].

Також до реабілітаційної та профілактичної діяльності в Японії активно залучаються сім'ї, волонтери, різноманітні громадські об'єднання.

Реформа ювенальної юстиції Польщі, що почалася ще у 1995 році, привела до того, що Закон про неповнолітніх (1995 рік) змінив порядок застосування такої міри покарання, як позбавлення волі [16].

Крім того, Кримінальний кодекс 1997 року знизив вік, з якого настає кримінальна відповідальність за злочин з 16 на 15 років, а також дещо розширив коло злочинів, за які до підлітків стало застосовуватися тюремне ув'язнення. Результатом поправок до законодавства стала можливість направляти справу до третьої компетентної сторони для проведення переговорів. Істотних змін зазнали процедури по забезпеченню прав підлітків, що поміщені до виправних установ [16].

Поправки 2000 року мали на меті посилити запобіжні заходи і покарання для тих неповнолітніх, які вчинили особливо тяжкі злочини (вбивство, нанесення тяжких фізичних ушкоджень, грабїж, втягтя в заручники). Підліток міг бути поміщений до виправної установи при наявності підозр у скоєнні злочину [16].

Процес судочинства Польщі побудований таким чином, що суд може застосувати передбачені законодавством заходи впливу для того, щоб вплинути на зміну оточення дитини. Так, у разі підозри на вчинення досить тяжкого злочину після досягнення дитиною 13 років, якщо є всі підстави вважати, що домашні умови складають фактор ризику рецидиву, суд може вилучити дитину з несприятливого середовища. Направлення до виправної установи як можливий варіант судового рішення знаходиться у веденні колегіального суду (сімейний суддя і два юриста-асистента). У разі розгляду справи про тяжкий злочин прокурор зобов'язаний забезпечити закриті слухання [16].

Висновки. Історичний аналіз літератури, що стосується впровадження в національне законодавство зарубіжних країн ювенальної юстиції показав неоднаковий підхід до становлення сучасного розуміння принципів превенції.

Гостра необхідність зміни системи покарання неповнолітніх злочинців, перш за все, пов'язана з профілактикою і попередженням правопорушень. Реабілітаційний аспект роботи з малолітніми повинен бути спрямований на радикальну зміну ситуації, того унікального середовища, що є приводом скоєння правопорушення, щоб в подальшому виключити можливість рецидиву.

У зв'язку з цим положення Декларації про права дитини та положення Конвенції про права, в яких зафіксовано

розуміння сім'ї і дитини є тим фундаментом, при якому встановлений чіткий пріоритет прав дитини по відношенню до прав батьків.

Деякі дослідники вважають, що такий стан часом призводить до звужування прав та інтересів батьків і родини в цілому. Однак, саме за рахунок гнучких форм прийняття рішень, варіативності заходів обмеження прав батьків і регуляції дитячо-батьківського спілкування можна прийти до високого рівня кризового втручання, гарантуючи баланс автономії сім'ї та безпеки дитини.

Міжнародний досвід показує, що інститут ювенальної юстиції нерозривно зв'язаний з розвитком усіх пов'язаних інститутів. Необхідно розуміти, що організація сімейного життя передбачає синтез цілого комплексу чинників: психологічних, побутових, фізіологічних, фінансових, культурних та інших. Втручання в будь-яку із зазначених сфер життєдіяльності неодмінно впливає на всю структуру. У зв'язку з чим, підхід до впровадження принципів і механізмів ювенальної юстиції має базуватися на оцінці можливих наслідків нововведень виходячи з сімейних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх: монографія. / Єгор Сергійович Назимко. Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. К.: КНТ, 2015. 368 с.
2. Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції // Актуальні проблеми правознавства. Випуск 2 (10). 2017. С. 116-120.
3. Радзівілл А. Введення ювенальної юстиції: за та проти // Закон і бізнес. 2013. URL: https://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_yuvenalnogo_pravosuddya_za_y_proti.html
4. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя щодо неповнолітніх у країнах романо-германського та англо-американського типів правових систем // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. №4 (51). 2014. С. 143-148.
5. Денисов С. Ф. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації: монографія / С. Ф. Денисов, О. І. Напиральська. Запоріжжя: Просвіта, 2012. 232 с.
6. Корольчук В.В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх / В.В. Корольчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 176-182.
7. Дзундза В.В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Дзундза. Харків, 2005. 200 с.
8. Ортинська Н. В. Правова політика держави щодо подолання причин злочинної поведінки неповнолітніх / Н. В. Ортинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 824. С. 298-301.
9. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. 200 с.
10. Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні // Університетські наукові записки. 2013. № 3 (47). С. 20-33.
11. Литвинов О.М. Проблеми захисту дітей та парадокси кримінальної юстиції // Вісник Кримінологічної асоціації України: матер. наук.-практ. конф. і «круглого столу» / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримін. асоц. України. Х.: ХНУВС, 2011. С. 160-163.
12. Сливоцька Н. Р. Інститут пробації як попередження злочинності неповнолітніх / Н. Р. Сливоцька. URL: <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v5/v5pp148-150.pdf>
13. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини в країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання: монографія / О. С. Сотула. Х.: Видавець Іванченко І. С. 2015. 429 с.
14. Опацький Р.М. зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції // Юридична наука. № 2. 2012. С. 146-152.
15. Семерак О.С., Семерак І.О. Ювенальна юстиція: проблеми впровадження та перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 44. Том 2. 2017. С. 119-122.
16. Литвинов О.М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К.: ВД «Дакор», 2015. 128 с.